

dés mellett nyilván volt nekik lokális is, mint ahogyan ma is nekünk, mindannyiunknak. Akkor pedig a folytonosság mégse szakadt meg, csupán egy kis tudathasadásos vagy emlékezetkieséses állapot következett be, reméljük, időlegesen, s egyszer majd újra helyreállítjuk emlékezetünket, amelyben a zentai zsidóság is elfoglalja helyét. Tehát ha most (még mindig) nem hiányoznak nekünk, meg kell teremteni a hiányérzetet, mégpedig úgy, hogy a mögöttük maradt nyomokban járunk, hagyatékukra csodálkozunk, hiszen az nem csak az övéké, hanem mindnyájunké kellene legyen. Ilyetén a temető nem csak zsidó (*Hortus iudaeorum*), hanem zentai sírkert (*Hortus Sentaensis*), még ha nem is teljesen olyan, mint amelyet mi „használunk”... A magukat Áron nemzetségéből eredeztető kohániták sírköveit díszítő, speciális ujjtartású, ún. kohanita két kéz így ránk is sugároz majd valamicskét az égi áldásból, ugyanakkor a kultikus *Star Trek*-sorozat hősének, a vulkáni eredetű Mr. Spocknak és bolygótársainak üdvözlési módja ez (a Spockot alakító Leonard Nimoy javaslatára, aki maga is zsidó, és a vallásból merítette a jelképet), egy másik világ ránk köszönése, amely valamikortól – akár már mostantól – nem kellene, hogy idegen maradjon számunkra.

MEGDRÓTOZVA

– Beszélgetés Benes Józseffel

Nagypénteken kerékpárral kimentem a zentai halászcárdához, hogy halat vásároljak az ünnepre a halászoktól. A csárda nincs olyan nagyon messze a várostól, két-három kilométer. Szép idő volt, arra emlékszem. Nem volt senki a halászcárdában, csak három halász ült kint a teraszon, de már jól bepálinkázva; az egyik engem jól ismert, és mondta, Benes, gyere ide. Odaültem hozzájuk, jött a pohár, és én is bekapcsolódtam a beszélgetésbe, és egyszer csak elmondták, hogy mi történt. Hát az történt, hogy előző nap kirakták a varsákat halat fogni; korán reggel mentek csónakkal, hogy összeszedjék a halakat a varsából. Nagy meglepetésükre előttük valaki összeszedte, vagyis meglopta őket, és akkor bánatukban elkezdtek inni. Az egész azért érdekes, mert az egyik, aki engem ismert, mondta, hogy a kurva anyját ennek meg annak, nem tudják, ki volt, de sejtik. Aztán kezdte szidni a Szocialista Szövetség elnökét, meg a pártot, nem tudtam, miért. Egyszer csak dühösen szidalmazni kezdte ezt az elnököt, aki akkortájt ment nyugdíjba. Rákérdeztem, miért haragszol rá? Elmondta, hogy az ő apját is kivégezték, amikor a partizánok mentek településről településre és tucattal öldösték a magyarokat. A zentai hídnál végezték ki az ő apját is, de ezt én tudtam. Azt nem, hogy az ő apját, ilyen részleteket nem tudhattam, de azt igen, mi történt, mert mutatták a helyet többen, mások is, hogy itt lőtték a Tiszába őket. És azt mondta, képzeld el, ezek összeszedték és bevitték a magyarokat egy központba. Mondta, melyik épületbe, összeszedték és aztán kivitték az embereket a Tiszára lelőni. De mielőtt kivitték volna őket, bejött ez a szocialista vezető ember és disznópatentozó szerszámmal

a szájukat összedrótozta, hogy ne tudjanak kiabálni. Így vitték őket a Tisza-partra, a kivégzésre.

Ez rám olyan hatással volt, hogy évekig foglalkoztatott a téma vizuális megjelenítése, hogy felhívjam a figyelmet az emberi kegyetlenség mivoltára, az áldozatok kiszolgáltatottságára, tehetetlenségére. Összedrótoztam a figuráimnak a száját, sőt némelyiknek a szemét is.

Hogy miért kellett elmennem Zentáról, az már kideríthetetlen. Amikor kérdeztem az UDBA-soktól,¹ hát azt a tipikus választ kaptam, hogy itt mi kérdezzünk, nem te. Itt csak ők kérdeznek, itt csak önekik lehet kérdezni. Volt, hogy hét-nyolc órán keresztül tartott a kihallgatásom. A kérdésekből az ember próbált egy kicsit következtetni, hogy mit akarhatnak vajon, és miért. Azt hiszem, így utólag – de már akkor is, amikor kijöttem a börtönből, azt gondoltam –, hogy nekik az volt érdekük abban az időben, 1976-ban – nem mondták ki, persze, semmit sem mondtak –, hogy meg akarták félemlíteni a vajdasági magyarokat. Ez volt az én érzésem, mert ilyen esetekben büntelenekeket kell elkapni, és azzal lehet megfélemlíteni az embereket, mert ma engem, holnap téged visznek el. Átfutott az agyamon, hogy ha egy tyúkot loptam volna, akkor tudom, hogy mi vár rám körülbelül. Meg akkor a lakosság is tudta volna, meg mindenki. Az ismerősök azt mondták volna, hogy bolond Benes, minek csináltad ezt, megérdemled. Amikor kijöttem, akkor a volt tanár kollégáim – mert sokáig ott tanítottam a zentai gimnáziumban – mondták, főleg a Fábri... hát azt mondta a Fábri, hogy éppen most olvasta Szolzsenyicin könyvét, hát az istenbe, már itt csinálják, már itt is elkezdtek...

Érdekes, hogy velem szóba álltak az emberek. A Vicei Karcsit kerülték, azt tudom, ő panaszkodott is, hogy a régi ismerősei nem nagyon akarnak vele találkozni, legalábbis nyilvánosan. Mindenki fél, hát most itt van ez a párizsi dolog, ami most történt pénteken,² szörnyű, és ott a franciák is azt mond-

ják, hogy nem kell félni. Bibó is azt mondta, de ez gyakorlatilag, amikor elkapnak, nem úgy van. Amikor énmögöttem is becsukódott a cella ajtaja a börtönben, azért akkor egy kicsit másként gondolkodik az ember.

Végül nem ítétek el. Az úgy történt – de akkor most előről kell kezdenem –, hogy a múzeumban volt nekem egy külön irodám, akkor én a képtárnak meg a zentai művésztelepnek voltam a vezetője, és a múzeum keretén belül működtem, ami a plébánia egy részén van. Valamikor az egész épület plébánia volt, amikor én Zentára kerültem, akkor már a fele múzeum volt. Egy nagykapun jártunk be az apácákkal meg a papokkal, és amikor felmentünk az első emeletre, akkor jobbra volt a múzeum, a plébánia meg balra, a földszinten pedig a Szent István kápolna.

Az apácákról jut eszembe, mikor kijöttem a börtönből – Szabadkán voltam bezárva –, első reggel, munkába menet, az apácákkal futottam össze, engem tanár úrnak hívtak. (Az egész gimnáziumban hárman voltunk, akiknek ún. professzori diplomája, rangja volt, nekem két egyetemi diplomám van, a művészeti, az öt éves, meg a pedagógiai, így taníthattam a gimnáziumban.) És akkor az apácák azt kérdezték, tanár úr, kiengedték? – mindenki tudta már Zentán ezt az egészet. – Vasárnap – mondták (ez hétfőn lehetett) –, tegnap szentmisét celebráltunk magáért, meg imádkoztunk. Ezt azért mondom, mert ez nagyon jólesett.

Fényes nappal vittek el, olyan tíz-tizenegy körül, délelőtt jöttek be az irodámba. Két civil ruhás UDBA-s, mint később kiderült; nem tudtam én ránézésre, hogy ezek kicsodák, micsodák, elővették a papírokat, igazolták magukat, hogy ők kik, mik, és házkutatási engedélyük is volt. Tehát ők mindent előkészítettek, hogy az törvényes legyen. És akkor nem is tudom, mintha fejbe vertek volna egy kalapáccsal... Megijedtem, igen. És akkor kérdezték, hogy hol vannak a röpcédulák. Kérdeztem: melyen röpcédulák? Nana, mondták, és elkezdtek kutakodni az íróasztalom fiókjaiban... És behívták a takarítónőt tanúnak, ott állt szegény az ajtóban, mit tudott, szegény, csinálni, és akkor itt

¹ A jugoszláv titkosszolgálat. (A szerk.)
² 2015. november 13-án. (A szerk.)

végigráztak mindent. Nyugodtan dolgoztak, ráérték, úgy látszik. Találtak néhány *Új Symposion*-számot, jegyzőkönyvezték és elkobozták. Hiába mondtam nekik, hogy *Symposion*t a Városháza alatt vásárolhatnak az újságosnál. Ne avatkozzak én az ő dolgukba, mondták. A „röpcédulák” meg onnan eshettek be nekik, hogy készítettem szórólapokat kiállításokhoz és különböző rendezvényekhez.

Hogy az előzményekről is szóljak valamit: a képtár – kezdtem mondani a plébániát... a plébánia és a Royal között volt egy földszintes ház, ennek a helyére épült a Vojvodina Bank, fölötte lakásokkal. A banknak nem kellett az egész földszint, ezért a maradékot a város megvette, ez lett a képtár. Nem volt külön bejárata, a régi épületből jutottál be az újba, ha nem tudtad, észre sem vetted. Ez egy „u” alakú rész volt, nagyon stramm. A művésztelep vendégeinek a munkáit állítottuk itt ki. Úgy lehetett részt venni a zentai művésztelepen, mint ez általában szokás, hogy teljes ellátás, szállás-étkezés és egy-két hét vendégeskedés után egy képet ott kellett hagyni. A hosszú évek során összegyűlt egy szép anyag, elsősorban a Jugoszlávia területén élő kortárs képzőművészekről.

Na most az ilyen állandó anyag egy idő után egy kisvárosban unalmassá válhat, arra gondoltam, hogy élő képtárat csinálók. Mert megtehettem volna azt, az UDBA-n is mondták, hogy mit ütöm én az orromat az irodalomba festő létemre, csak fessek szép nyugodtan, ilyeneket mondtak. Kicsit kapkodva mondom, összekötöm a dolgokat. Gondoltam, itt van a szép képtár, legyenek zenei meg irodalmi estek is, meghívtam Újvidékről, Magyarországról, Belgrádból is művészeket, mindig ügyelve arra, hogy például ha négy magyar költő fellépett, akkor az ötödik szerb legyen, mert érzékenyek voltak az ilyesmire. Behívtak engem a rendőrségre amiatt is, hogy olyan plakátot csináltam, amelyre először magyarul írtam föl a szöveget – kiállítása itt meg itt –, és alatta szerbül. Azt mondták: fordítva kell ezt csinálni, előbb szerbül, aztán magyarul. Hát ilyen apróságokba is belekötöttek, de hát ezek ilyen apró jelek voltak, hogy figyelnek talán minket.

A lényeg az, hogy nagyon aktív lettem. Irodalmi estek, zene; hát oda nem lehetett nagy zenekarokat behívni, de egy kis kamarazene vagy egy szóló valami, cselló vagy hegedű... Mozgalmas művészeti életet akartam bevenni a képtárba, ne legyen halott képtár, ahol, mondom, csak a képek a falon. Nekem könnyebb lett volna, ha nem teszek semmit, mert ez nem volt feladatom. Ezt azért vállaltam, mert azt gondoltam, hogy ez Zentának hasznos lesz. Az időszaki kiállításokat is én csináltam, a művésztelepet is én vezettem, tehát volt rengeteg feladatom, de ezt is magamra vállaltam, mondjuk úgy, önszorgalomból. Olyan aktívak voltunk, hogy Budapestre is meghívtak bennünket a Térzene művészeti csoporttal a Fiala Művészek Klubjába. Én kiállítást szerveztem, költők felolvastak stb. Na most ezt mind azért mesélem, mert szerintem megsokallták valakik, akik biztos figyeltek, a besúgók, vagy a fene tudja, hogy kik, sok mindent tudtak. A későbbi feleségem, Margit nevét is tudták. Mikor kihallgattak, megkérdezték azt is, hogy miért járok annyit Magyarországra, mi a szándékom, ha feleségül veszem, akkor ő idejönne, Jugóba? Nem is annyira, hogy Zentára, nekik az részletkérdés volt, de azt mondja, nagyon vigyázzak, a magyarok így dobják be a kémekeket Jugoszláviába, hogy férjhez jönnek ide. Mondom, ő művésznő, azt válaszolták, tudjuk mi...!

A múzeumi házkutatás után, amikor azt gondoltam, vége, mondták, hogy megyünk a műterembe! Azt is tudták, persze, hogy hol a műtermem, a szerb templomhoz tartozó, ún. szerb iskola egyik tantermét kaptam meg Urbán Pityutól. (A fia, András híres rendező, ma a Kosztolányi Színház igazgatója.)

Akkor megnézzük, mi van a műtermedben. Mert tegeztek. Amikor kijöttünk a múzeum épületéből az utcára, akkor láttam, hogy ott áll egy egyenruhás rendőr az épület előtt. Azért gondoltam, hogy az ő emberük volt, mert mikor kiléptünk a kapun, az egyik intett a rendőrnek, hogy elmehet. Valami biztosítás lehetett, hogy milyen céllal, nem tudom. Nekem akkor kezdett el járni a gyomrom. Nem mindegy, mikor ki vagy szolgáltatva ezeknek és nem tudsz mit tenni.

Az eszembe villant, hogy elszaladok. De hova szaladjak? Meg minek? Elmentünk a szerb iskolába, a műterembe, ott volt nekem egy könyvespolcom, elég sok könyvvel, és az volt az első dolguk, hogy a könyveket átnézzék. A képeim a falon lógtak, de az nem érdekelte őket. Közben hívtak még egy tanút, egy magyar gyereket a bankból; a takarítónő, ezt elfelejtettem mondani, jött természetesen velünk. Na és akkor átfutott az agyamon, annak ellenére, hogy tudtam, nem találnak semmit, se „röpcédulát”, se semmit, ami törvényellenes lenne, majdhogynem röhögtem ezen az egészen, de átfutott az agyamon, mi van, ha becsempésznek valamit? Az egyikük tett is valami furcsa mozdulatot, és hát ezt láttam már filmen. Ez egy ilyen rendőri fogás, ha valakit le akartak buktatni, ők vittek magukkal bizonyítékot. Beteszi a könyvbe, és azt mondja, hoppá! Hát itt van! Ott a két bizonyíték, itt találtuk a könyvespolcon. De hál' istennek ez nem következett be, mert akkor megijedtem, hogy ha ezt megteszik, akkor végem van, hát hogy tudom ezt megcáfolni, hogy nem itt találták nálam! Sehogy se. Összeszedtek néhány vajdasági folyóiratot itt is, amit azóta sem adtak vissza. Még az útlevelemet is elvették! Délután öt óra körül mondták nekem, hogy egyek valamit, mert nem ebédeltem. Mondom, nekem nincs étvágyam most, majd ha elmennek, eszek, én nyugodtan akarok enni. Nem, azt mondták, velük kell, hogy menjek. Na, erre aztán végképp nem gondoltam. Bevittek a zentai rendőrségre, ott a folyosón sírt néhány volt diákom, akiket szintén bevittek. Ja, ez fontos, talán már említettem, szerveztük a magyar színházat. Gordos Jenő, Vicei Karcsi, Varga Zoli meg néhány diák, gimnazisták, akik érettségi előtt álltak, ők gyűjtötték az aláírássokat, ez is hozzájárulhatott ehhez az egész cirkuszhoz, egészen biztos. Mondtuk, hogy ha szerb amatőr színház van, akkor legyen magyar is, mert az nem volt.

Ott a zentai rendőrségen azt mondták, visznek Szabadkára. Az a megtiszteltetés ért, hogy az UDBA-főnök vezette azt a kocsit, amibe engem ültettek. Mellette is ült egy UDBA-s, meg énmellem is. Mindegyiknek, ez, azt

hiszem, szándékos volt, kinyomta a pisztoly a kabátjukat, kicsit ki is látszott. Vezet a főnök, és így, foghegyről, hátraszól nekem, te festegetsz, ugye? Persze, mondom, lehet, naivan, függetlenül attól, hogy vezetem a művésztelepet; sőt, mondtam neki, nemsokára kiállításom lesz Belgrádban, már kérték az anyagot a katalógushoz. Erre azt válaszolta, nem lesz neked kiállításod! Nemhogy Belgrádban, egész Jugoszláviában nem lesz többé! Ez már komoly fenyegetés, gondoltam magamban. Ez volt az egyik ok, amiért eljöttem Jugoszláviából. És amikor kiengedtek, akkor felhívtam Belgrádot, a galériát, hogy hogy áll a kiállítás? A galéria vezetője azt válaszolta, hogy te, problémák vannak, most bejött egy fontos kiállítás, meg kell csinálni, a tiedet majd később fogjuk... Na mondom, a fenébe, már dolgoztak az UDBA-sok. Azért mindennek ellenére volt egy önálló tárlatom Ljubljánában. Ezt nem tudták meg, az más köztársaság volt, más parlament, más rendőrség, és nem dicsekedtem vele, nem mondtam meg senkinek.

Az azért borzasztó volt, amikor Szabadkán a börtön nagy kapuja kinyílt és becsukódott mögöttem. Elvették a pénztárcámat, a cipőfűzőt meg a nadrágszíjat, és egyszer csak már a börtöncellában voltam. Egyedül. Egyszer csak nyílik a kisablak, és az egyik börtönőr hozott egy nagy szendvicset. Ezt küldi a nagyfőnök, tudjuk, hogy nem ebédelt, mondom, köszönöm, nem kérek. Visszautasítottam, ki tud enni ott, nem fogadtam el. Nem is ettem sokáig. Kértem ügyvédet, mert erre jogom van, egy kérvényt kellett írnom. Koncz Pistát kértem, hogy legyen az ügyvédem, aki Kanizsán élt és nagyon jó barátságban voltunk, aki nem csak jó ügyvéd, de jó költő is volt. Koncz Pista szerint azért engedtek szabadon, mert a Szabad Európa bemondta a nevem: hogy Benes József festőművészt letartóztatták, Szabadkán van börtönben, a jugoszláv kommunista rezsim stb. stb. Meg még az lehetett a szerencsém, hogy én elismert és hivatásos művész voltam. Már olyan szempontból, hogy tagja voltam az ULUS-nak, a Belgrádban székelő képzőművészeti, iparművészeti egyesületnek; tehát aki oda

bekerült, az elismerés volt, meg kiállítottam az Októberi Szalonban Belgrádban meg sokfelé az országban, de külföldön is. Most ezt csak azért mondom, mert akiket elítéltek ebben a történetben – Viceire és Gordosra gondolok –, ők nem voltak elismert művészek. A Szabad Európa sem foglalkozott velük.

A cellából minden nap lehívtak, le kellett menni az irodába, kihallgatásra. Egy napon meglepetésemre egy másik irodába vittek, ahol bőrfotel volt, örült luxus, íróasztal, kávé, és kitudódott, hogy Vajdaság UDBA-főnöke fogadott ott. Azt mondta nekem: hát ezek az én beosztottjaim, ezek a művészetekhez nem értenek. Az én első feleségem operaénekes volt. Hát, gondoltam, akkor biztos ért a művészetekhez, de nem mertem ilyesmit mondani. Azt mondja, én olvastam a Viceinek meg a Gordosnak a verseit, hát ezek zagyvaságok, ez nem művészet. Miroslav Antić! Az egy nagy költő, ismerem-e, hát, mondom, hogyan ismerném. Tényleg jól ismertem. Fölállt és elszavalta a *Vojvodina* című Antić-poémát, ami nem rövid. Fölállt, én ültem a bőrfotelben, tiszta mrožeki szituáció, és szavalt, szerb nyelven persze. Ha nekem erőm és bátorságom lett volna, akkor megtapsolom, de nem mertem, pedig egész tűrhetően mondta a verset.

A másik érdekesség és groteszk történet, az a boszniai kihallgatóm. Míg meg nem jött a tartományi főnök, a boszniai származású UDBA-s hallgatott ki napokon keresztül, egyszer csak azt mondta váratlanul: „*a kraljevi?*” És a királyok? Sehogyan sem értettem, mi közöm nekem a királyokhoz? Nanana, gondolkodjak. Hát tudjuk, a szerbeknél ott voltak a királypártiak, a csetnikek, de hát a magyarok, mi királypártiak? Hát én ilyenekről nem tudok. Szent István, vagy kicsoda? Na, kezdjek el gondolkodni. Addig-addig mondta, hogy végül leesett a tantusz: a Fórum Kiadóházban voltunk, iszogattunk a büfében és beszélgettünk, és ott valaki átadta nekem az *Übü király* egy kötetét, hogy Zentán elő tudjuk majd adni a leendő színházban, és föltételezem – mert másként honnan tudták volna –, valaki leadta ezt. Most kezdjem el neki magyarázni, de hát mit magya-

rázzak, hogy az egy színdarab? Nem volt erőm elmondani neki, hogy ki az meg mi az. A vajdasági UDBA-főnök lebecsülően beszélt a munkatársairól, már ami a művészeteket illeti, hogy ezek nem értenek a művészetekhez. Hát, gondoltam, akkor miért ők hallgatnak engem ki, de hát mindegy is.

Az útlevelemet nem adták vissza, amikor kiengedtek.

A későbbi feleségemmel meg volt beszélve, mikor találkozunk, viszont én meg ülök a börtönben. Margit hiába hívott a múzeumban, azt mondták neki, nincs bent, semmi más. Akkor küldött egy táviratot, de nem írta alá a teljes nevét, hanem csak rövidítve: GEMMA. A múzeum titkárnője, amikor meglátta a táviratot, azt mesélte nekem később, mennyire megijedt, hogy mi lesz, ha ez a belügy a kezébe kerül, akkor valami sifrát fog látni ebben, így inkább szétépte, majd elégette.

Végül az útlevelemet titokzatos módon akarták visszaadni. Hogy miért így, nem tudom, számomra nagy titok maradt a mai napig. A következő történet: fölhívtam őket telefonon, hogy szeretném az útlevelemet visszakapni. És azt mondta ez a bosnyák belügyes, hogy ő jár Zentára hetenként egyszer hivatalosan, és el fogja hozni az útlevelemet; legyek a tyúkpiacnál Zentán este hét órakor. Tudták, milyen kocsim van, a kacska, és csináljak úgy, mintha javítanám az autót. Kioktattak, hogy mit csináljak, és akkor ők majd megállnak, kvázi megkérdeznék, hogy valami baj van? Segíthetünk? És akkor majd ideadják nekem az útlevelet. Hát abszurd az egész. Azt mondtam, hogy nem így vették el tőlem, én így nem veszem vissza. Azt hiszem, időnként eljátszanak ilyen lehetetlen, abszurd dolgokat, vagy nem értem... Ez szó szerint így történt. De én szerencsére nem mentem bele. Nekem nagyon kellett az útlevel, de volt erőm nemet mondani. Ennek most is örülök.

Bocsánatkérés azóta sem történt.

Lejegyezte: BOZSIK Péter és JÓZSA Márta